

ticaret sektöründeki kârların devlet tarafından sınırlanmış olması gereklidir. Öte yandan devlet adına vergi toplayan girişimcilerin kârlarında ise serbestlik olmalıdır. Bunun sonucunda da sermayenin devlet sektörüne kayarak bir kalabaklılaşma olgusunun oluşması olması mümkün olacaktır.

SONUÇ

Mehmet Genç'in sacayağı modeli Osmanlı İktisat tarihini anlamamızda çok önemli rol oynamaktadır. Az önce de belirttiğim gibi, bu modelin sadece Osmanlı değil, Roma/Bizans imparatorluklarının sosyo-ekonomik sistemlerini de anlamamıza yardımcı olacağı düşünüyorum. Ancak bunun yöntemi, samim, az önce yapmaya çalıştığım gibi, Genç'in modelini inceleyerek Roma/Bizans hakkında hipotezler üretmekten geçer. Bunun tam tersini de uygulamak mümkündür. Bazen de Osmanlı'daki nedenini bilmemiş bazı önemli politika ve uygulamaların kökenlerini pekala Roma/Bizans'ta gerçekleşen bazı spesifik olaylara bağlamak mümkün olabilir (Prusa'daki kithkta mülkiyet rejiminin etkilenmesi gibi). Hipotez üretmek Osmanlı İktisat tarihçilerinin Roma/Bizans tarihçilereine yapabilecekleri hiç de küfürümsemeyecək bir katıldır. Bu hipotezlerin test edilmesi ise konumun uzmanlarına kalmıştır. Dahası, tarihçilerimiz Osmanlı İmparatorluğu ile daha önceki büyük imparatorluklar arasında böylesine gidip geldikçe, yani daha eski tarihten esinlenip kendi sahasındaki bir soruna cevap aradıkça, veya Osmanlı'da bulduğu gerçekçileri Roma/Bizans'a hipotez olarak yansıtılırsa, ashında dünya tarihçiliği içerisinde hâla hak ettiğiyi yeri bir türlü bulamamış olan Osmanlı tarihçiliğini de daha saygın ve daha evrensel bir konuma getirmiş olacaklardır.

MEHMET GENÇ'İN OSMANLI KLASİK SİSTEMİNİ ALGILAYIŞI

Edhem ELDEM*

Mehmet Bey'in rahle-i tedrisinden geçmedim. Ashında benim Mehmet Bey'le tanışmam önce gıyabi oldu ve buna vesile olan da oturum başkanımız Murat Çizakça'nın kendisi oldu. Yani bundan birkaç (!) sene evvel Boğaziçi'nde talebeyken, Murat Bey'in Osmanlı İktisat Tarihi dersini almıştım. O gün kadar eğitim parkurum biraz farklı, hatta engebeli olmuştu: Ancak iki sene sürebilin kötü bir mühendislik tecribesinden sonra Siyaset Bilimi'ne geçnímstüm. Bundan da anlaşılacağı gibi kökten yetişmiş bir tarihçi değilim; tarih eğitímimi çok daha sonra aldım. Tabir caizse, hidayete geç erenlerden; ama Siyaset Bilimi'ndecken bile serde bir merak varmış ki, Murat Bey'in Osmanlı İktisat Tarihi dersini almıştım. Murat Bey'in dersinde ilk 'defa Mehmet Bey' in bulgularıyla ve yöntemiyle karşılaşmustum. Doğrusunu söylemek gerekirse, o zamanlarda Mehmet Genç'e müthiş bir hayranlığımız vardı. Dolayısıyla şahidim (Murat Çizakça'nın) söyledikleri gerçekten, Mehmet Bey'in çalışmalarını hakikaten devamlı bir hayranlıkla izledim. Galiba bu hayranlığı daha iyi anlamak için, Mehmet Bey'in -sanının yakında üçüncü

* Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

baskısı çıkacak olan- *Osmancı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* başlığı altında toplamış olduğu makalelerinden oluşan derlemenin girişini, "Hac Yolunda Karınca" isimli önsözü okumak gereklidir. Bu herkese tavsие ettiğim bir okuma: Çok hoş yazılmış, gayet mütevazı ve güzel anlatılmış bir arayış ve tecrübe metni olarak okuması şart olduğunu düşündüğüm bir makaledir. Bana bu makalede en çarpıcı gelen noktalardan biri, bugünden çok farklı bir devirden bahsediyor olmasıdır. Bugünkü tarih öğrencilere belki de çok manidar gelmeyebilir, ama kânimca fotokopi öncesi tarih çalışmalarını denen bir dönem olduğuna inanyorum. Bir bakıma, nasıl bir Samayı Devrimi'nden vs. bahsetmek mümkünse, abartılı bir ifade de olsa tarih camiası için bir fotokopi devriminden de bahsetmek mümkün. Bugün ben dahil çözüm aslında fotokopi devriminin çocuklarıyız. Oysa Mehmet Bey önsözünde gayet hoş bir şekilde arşivlerdeki ilk çalışmalarında, fotokopi makinesi yokluğunda nasıl elle çalıştığını anlatmaktadır. Fotokopi devriminin müthiş bir köylük sağladığını inkâr etmek mümkün olmása da, gene de fotokopile birçok şey kaybettigimiz fikrineyim. Doktora senelerinden beri kendi çalışmalarından biliyorum, gerçekten kullanacağım ve hazmedebileceğim malzemenin belki 5-10 misli miktarda fotokopî toplamışımdır. Elinize geçen bir belgenin o anki cazibesine kapılarak fotokopisini isteyip alıyorsunuz, sonra bir kenara atıyorsunuz ve muhtemelen bir daha da bakımıyorsunuz. Halbuki fotokopi açısından araştırmaclar belgenin tamamını okumak, okunanlardan hareketle notlar almak, bazı kısımlarını doğrudan kâğıda geçirmek gibi zorunluluklar bulunuyordu. Buzorunluluklar, belgeyi doğrudan okumanın verdiği hazzın yanında, ister istemez entelektüel bir çabayı ve bir tür "hazmetme" mecburiyetini de beraberinde getiriyordu. Sanırım fotokopiyile birlikte bu süreç büyük ölçüde yok oldu ve tam olarak yok olmadıysa da ikinci plana atulmaya başlandı. Bu anlamda kendi tecrübemi Mehmet Genç'inkiley mukayese ettiğimde ister istemez kendimi birçok manada "suyunun suyunun suyu" olarak görmüyorum değilim. Nesil olarak, formasyon olarak ve belgeyle kurulan ilişki bakımından...

Dolayısıyla biraz önce de ifade ettiğim gibi geç de olsa "hâdiyete erdiğim" ve tarihe yöneldiğim dönemde Mehmet Bey'in yazdıklarının bana çok faydası dokundu. Ben de 18. yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine çalışarak bu işe başladım ama -hıyanet serde olunca, herhalde bunu daha çok yalbancı kaynaklara dayanarak gerçekeştirdim. Öncelikle Marsilya Ticaret Odası Arşivi'ndeki ticari arşivlerden hareketle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız ticaretini incelemeye başladım. Bu konuda gerçekten de Mehmet Bey'in yazdıklarını benim için hem son derecede ufuk açıcı, hem de doğrudan doğruya faydalı oldu. Nedeni basit. O zamanlar 18. yüzyıl üzerine çalışan pek kimse yoktu. Daha doğrusu bölüm pörçük incelemelere rastlamak mümkünkü ama dönemin kapsamlı bir şekilde ele alan, bütünlük kaygıları taşıyan çalışmalar gayet azdı. Oysa işin ilginç tarafı, Avrupa'da 18. yüzyıl tam aksine çok çalışılan bir yüzüldür. Hatta "18. yüzyıllar" türünden derneklerde sıkça rastlanmaktadır. Mehmet Beyin 18. yüzyıl hakkında anlattıklarının bana iki açıdan faydası oldu: Birincisi Osmanlıların kendi tabirleriyle inhibitât, yani çöküş söylemini sorgulayan ilk kişilerden biri olmasıydı. Bu bemin için çok önemliydi, zira Fransa'ya bu çalışmalar yapmaya gittiğimde Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizminin yörüngesine girmesi üzerine kurulu görüş çok modyadı. Batının gelişmesi ve tahakkümü, Osmanlı iktisadının yavaş kapitalizmin esareti altına girmesi gibi bazı kurgulara ben de epouce itibar emekteydim. Oysa mesele o kadar basit değildi ve meselenin basit olmadığını galiba büyük ölçüde Mehmet Bey'in çalışmalarının sayesinde görmeye başladım. Dolayısıyla ilk vurgulamak istediğiniz nokta, Mehmet Bey'in *Osmancı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* isimli eserinde toplamış olan makalelerinde özellikle de 18. yüzyılla ilgili daha 1960'lardan itibaren sorulduğú çöküş meselesi tizerine söylediğlerimin ne de-recede önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Mehmet Genç'in diğer önemli katkısı ise hepimizin bildiği gibi laşçılık, vergicilik ve gelenekçilik, yani provizyonizm, fiskalizm ve tradisionalizm sacayaklıları üzerinde oturan Osmanlı ekonomisi modeli ve çözümlemesidir. Bu modelin çok önemli olmasını sağlayan şay, Osmanlı İktisadının İşleyişindeki bazı olguları gerçekten de çok

rahatlıkla izah ediyor olmasıdır. Bu kaynakları üzerinde çalışmış olan biri olarak hemen söylemem gerekir ki Avrupa'dan bakıldığından bu modelin varlığı ve isleyişini tam olarak görmek pek mümkün değil. Zira Avrupalı tüccar genellikle kendi derdinde olup, ilişkide bulunduğu ekonomi ve ekonomik sistem üzerine gerçek manada bir inceleme yapmıyor. Dolayısıyla benim üzerinde bolca çalıştığım Fransız tüccarın yazı ve yazışmalarında buna dair pek fazla bilgi ve ipucu bulunamamaktadır. Dahası bir bakış açısına sahip oldularından, göze çarpan çok basit düzeyde bir Oryantalizmin daha o dönemde başladığını da. Genellikle vurgulanan noktalar Doğuluların pek de ticareten anlamladıklarının ve daha somut olarak muhtelif milletlerin arasında bu konuda belirgin "karakter" farklarının olduğunu. Tipik olarak Rumların üçkağıtçı ve güvenilmez, Ermenilerin simsi ve hasis, Yahudilerin neredeyse tufeyli kadar tehlaklı, Türkler dedikleri Müslümanların ise şiddette meyyal, keyfi hareket eden ama esas itibarıyle dürüst insanlar oldukları sık sık tekrarlanan klişelerin arasında yer almaktadır. Dolayısıyla gerçek manada bu yabancılardan karşıya oldukça olunduklarını görmekten çok, sınırlı bilgi ve ilgilerinden doğan bir tür karikatürle karşılaşıyorum. Bu yüzeysel bakış açısıyla Osmanlı iktisadi hakkında bir şey söylemek oldukça güçtü.

Ne var ki, araştırmalarım sırasında Fransız kaynakları arasında çok daha kıymetli bilgiler içeren bazı belge serilerine ulaşma fırsatı oldu. Bu belgeleri ilgincikler, söz konusu olan iki dönemin arasında, yanı Fransız ticaret politikasıyla Osmanlı Devleti'nin kendi iktisat politikalarının kesiştiği bir alanda yer almalarıydı. Bunun sebebi ise basitti: Bu belgeler, İstanbul'daki Fransız sefaretinden çıkış ve sefir tarafından Osmanlı idaresine hitaben yazılmış olan arzihallerden oluşuyordu. Diğer bir deyişle Fransızların kendi ticari kayıtlarını ve şikayetlerini Osmanlılara aktarmak için yazılmış olduklarından, büyük ölçüde Osmanlı mantığını ve davranışını benimseyerek kaleme almışlardı. Zaten Osmanlıca yazılımsız olmaları ve şeklen Osmanlı üslub ve retoriğini benimsememiş olmaları bunu açık bir şekilde göstermektedir. İşte bu belgelerde nihayet o Mehmet Bey'in bahsettiği bütün olguları görebildim: Metnin içinde iaşeciliği, vergiciliği, ge-

lenekçiliğin yansımalarını görmek mümkündü. Bu konuda birkaç örnek vermek isterim. Mesela bu belgelerin birçoğunda iaşecilik meselesini gayet açık bir şekilde okumak mümkündür. Bu okumayı mümkün kılan ise belgelerde kullanılan retoriğin kendisidir. Yani Fransız tüccarı ve özellikle Fransız elçisi Osmanlılara ticaretle ilgili bir şikayette bulunduklarında ve taleplerinin doğruluğu hakkında ikna edici olmaya çalıştığından pek tabii olarak muhataplarının anlayacakları ve mesru kabul edecekleri türden bir lisân ve argümantasyon şekli kullanmaya gayret edecekleri aşkıârdır. Bundan dolayı oluşan bir retoriğin söz konusudur ve bu retoriğin neticesinde belgelerde sık tekrananan ifadeler göze çarpmaktadır. Belgelerde Fransızlarla rekabette olan tüccarın davranışını tarif etmeye kullanlan "Nakis baha ile aldıkları çukayı dilediklerine izdiyad-ı baha ile fîruh" etme, yani satıkları malı (kumaşa) yüksek kar koyup satma suçlaması bu retoriğin tipik bir örneğidir. Bunun altında fiatları mümkün meritebe kontrol altında tutmaya çalışan iaşeci Osmanlı idaresinin bu tür ıddialara hassasiyet göstereceğini yatomaktadır. Aynı bağlamda, yani rakiplerin ticari faaliyetleri anlatıldığında sıkça rastlanan "ibadullahazarrar verme" veya "tezayüd-i baha cihetinden ibadullahazarrar verme" türünden ifadeler de, aynı mantıkta hareketle Osmanlı sisteminin özellikle hassas davranıştır ve aynı mantıkta öne sürenerek ikna etmeye yönelikdir. Daha da şiddetli suçlamalarda rakiplerinin ticari faaliyetini 'İhtikâr güne', yani haksız bir kazanç olarak nitelenen Fransızlar gene Osmanlı Devleti'nin kendi iaşeci retoriğini kullanmaktadır. Benzer argümanlarla devletin fiskalist/ vergici tepkilerini tetikleme çabalaları da göze çarpmaktadır. "Tüccarımızın sefenesi ticarettten münekati olacağından ve emri-i ticaretleri ibtil olacağından, emri-i ticaretin revacına vücuhta halel geldiğinden de mal-ı gümriye dahiarar ve noksan temin edeceğinden" bahsettiğinde verdikleri mesaj gayet açıktır. Siz bizim ticaretimize halel getirir veya başkaları yüzünden halel gelmesine müsaade ederseniz, ticaret hacimimiz düşeceğinden eninde sonunda gümruk gelinlerini nizde önemli kayıplara uğrayacaktır... Mütemadiyen tekrarlanan bu tehdit örneklerini çoğaltmak mümkündür...

Ancak bu retorik oyuncularının karşısında kendimize bir soruya sormamız gerekiyor. Bunun bir retorik olduğu, bir tür danışıklı döviz halini aldı, dolayısıyla da illâki bir iktisadi gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Fransızlar bu retoriği kullanırken bunun muhakkak ki farkındaydalar; ancak karşılıkları Osmanlı idaresi de bunun bir oyun olduğunu, esasen Fransızların kendisi menfaatlerini korumak için bu yola başvurduklarının farkında değil miyidiler? Muhakkak ki farkındaydalar, zira kendileri de bu retorik oyuncunun bir parçasıdır; kendileri de iaşeciliğin, vergiciliğin ve gelenekciliğin savunmasın yaparken aslında filiyatta durumun çok farklı olabileceğini pekâlâ biliyorlardı.

Bu durumda, Mehmet Genç'in iaşecilik, vergicilik ve geleneğilik modelini bazı açılarından sorgulamak ihtiyacı da doğuyor. Bu modelin ne kadar gerçek uygulamalara dayanıyor, ne kadarı sadece retorik bir söylemden, dolayısıyla da siyasi bir araçtan ibaretti? Bu modelin devletin menfaatleri açısından somut getirileri olduğuna herhalde şüphe yoktur, ama iktisadi gerçekkerele, piyasa dengelerine bakıldığından Osmanlı Devleti bu modeli ne derecede kadar uygulayabildi? Sanırım asıl üzerinde tartışılması gereken nokta belki de budur: Modelin "kâğıt üzerinde" varlığı pek bir sorun yaratmamaktır; ancak iş uygulamaya geldiğinde buna ne kadar itibar etmemiyiz? Murat Çizakça'nm biraz evvel söylediğeri bu açıdan hem ilginc, hem de düşünürse pek de şasırıcı değil. Osmanlı Devleti bir imparatorluk, bir Akdeniz imparatorluğu, birkaç bin yıllık bir Akdeniz medeniyetinin geliştiği iktisadi bir alana yerleşmiş olan ve dışarıdan da gelse, kökü dışında da olsa, eminde sonunda bu toplıkların birikim ve gerçeklerine, iktisadi şartlarına uyum göstermiş bir siyasi sistemdir. Kuruluşundan itibaren giderek göçer bir kültürden yerlesik bir konuma geçmiş, zamanla emperyal denebilecek türden bir nitelik, kimlik ve bilinc kazanmış olan bu imparatorluğun, bu değişim ve dönüştürmenin gezerken, geliştiği bölgenin geleneginden menkul bazı değerleri manafaza etmiş olmasının büyük ölçüde söylem düzeyinde kalmış olduğunu tabii karşılaşmak gerektir.

Sanırım bu konuda duyduğumuz sıkıntılardan biri 1950'lere den veya 1960'lardan beri, özellikle iktisat tarihi alanında, devamlı ka-

famızın kurcalayan bir soruya özetlenebilir ki bunu da Mehmet Bey "Hac Yolunda Karıme" da çok güzel ifade etmiştir: "Osmanlı niye başarmadı, başarıramadı?" Başka bir deyişle kendimize sorup durduğumuz başlıca sorulardan biri aslında Osmanlıların neden kapitalizm denen olgunu, sanayi devriminin, sermaye birikiminin temel oluşturduğu, Avrupa'yı Avrupa yapan ve 19. yüzyılda Avrupa merkezli gayet kuvvetli ve acımasız bir iktisadi sistemi ortaya çırıran dönüşümü yaşamamış olduğunu söyleyebilir. Ancak bu sorunun kendisi sorunluştur. Zira bu tür bir soruyu sormannı arkasında asla gizli bir söylem yattıktadır. O da aslında Osmanlıların bu dönüşümü niyetlendiği, bu yolda denemeler yaptıktarı, ama neticede basaradıkları filkdir. Oysa niye denesinler? Niye bu türden bir dürüttyle hareket etsinler? Artık birçok Batı iktisat tarihçisinin yaptığı gibi Avrupa'nm "normal" gelişmenin en mükemmel örneği olarak gören buburguyu sorgulamanın vakti gelmemiştir? Avrupa'yı bir norm olarak almak, bunu ahlaklı veya normalif manada, yani olmuşmuş olan bir model olarak beğenmek aynı bir meseledir; ama bu modelin oluşumunu normal, dolayısıyla da modeli oluşturan insanların da anormal olarak görmek ne kadar gerçekçedir?

Galiba benim 18. yüzyıl üzerinde çalşırken dikkatimi çeken en önemli ve en sorunlu olgulardan biri tam da bu mesele üzerinde odaklanıyorum. Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkilere baktığında gerçek manada bin dengesizlik veya bir eşitsizlik göremiyordum; özellikle de ticaret yapma şekilleriyle ilgili ve genellikle büyük önem attidilen kapitalist veya girişimci ruh vs. gibi olgular açısından manidar bir fark göremiyordum. Tam aksine, üze- rinde çalıştığım 18. yüzyıl Fransız tüccarının son derecede kırılgan oldukları, piyasadaki konumlarının aslında gayet zayıf ve yüzeysel olduğunu görüyoruyorum. İstanbul'da ticaretyapan Fransızların ticareterlerinin %80'i çuka yani yünlü kumaştan ibaretti. Bu mallarını kârla satabilmek için veya en azından pazardaki paylarını artırabilmek için çektikleri zahmetti tarif etmek mümkün değil. Gerçek anlamda piyasaya giremiyorlar; yerel toptancıların ahmlarına mahkamlar; ellerindeki mal pahali olduğu gibi simri bir tüketici kesimine hitap ediyor... Daha da önemlisi, getirdikleri mallar müthiş bir rekabetle

karşı karşıya bulunuyor: Bir taraftan ucuz üretimiyle en geniş tüketimi sağlayan yerli mallar, diğer taraftan ise gerçek lüks tüketiminin zirvesinde yer alan Hint malları. Hindistan' dan gelen yüksek kaliteli, inceçik tülbent, muslim vs. türünden kumaşların karşısında Fransızlar kendileri ümitsizliklerini itiraf ediyorlardı. Keza Fransız tüccarın yerli esnafkarşısında çektiği güçlüklerle bakıldığından, prekapitalist, hantal ve iptidai bir örgüt olarak görmeye alıştığımız esnaf teşkilatının hiç de o kadar gücsüz ve rekabet imkânlarından yoksun olmadığını kabul etmek gereklidir. İlginç bir şekilde, Fransız tüccar yerel esnaf arasında pek tutunamıyor. Esnaf öyle bir örgütlenme imkânnı sahip ki, Fransız mallarına boykot uygulayarak, bütünlük alumlarını keserek Fransız tüccarı fiyat kurmaya, kendilerine dayatılan fiata mal satmaya mecbur edebiliyorlar. İşin en ilginç yanısı da Fransız tüccarm bu tür bir dayanışma sistemiyle karşı karşıya kaldığında yapabildiği tek şey aynı sistemi taklit etmek, yanı bir anlamda esnaflaşmaktır. Aralarında bir tür şirket kurarak ve gayet sert müeyyideler uygunlukararak fiyat düşüşünü engelleyecek tedbirler almaya çalışıyorlar. 18. yüzyıl boyunca çok net bir şekilde ortaya çıkan bu durumunashtra tek çözümü, elçininin devlet karşısındaki siyasi gücünü kullanarak esnaf üzerinde baskı kurmasında bulunabiliyorlar. Başka bir deyişle, iktisadi olarak çözemedikleri bir soruna siyasi bir çözüm bulmak zorunda kalıyorlar. Böyle bir durumda Osmanlıları prekapitalist, Fransızları ise kapitalist olarak görmek zorlaşıyor.

Aşında sorun şu ki 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'da gerçek manadan bir kapitalizmden bahsetmek oldukça güçtür. Osmanlı örneğinde, kapitalizmin gelişmesinin karşısındaki başlıca engel olarak sermaye birikiminin gerçekleşmediği, olabilecek sermayenin şu veya bu şekilde devlete ve devletin mali sistemine aktığı gözlemlenir. Ancak Fransa'da durum çok mu farklıydı. Fransa'da ney? Moliere'in *Le Bourgeois gentilhomme* (Kibarlık Budalası) adlı eserini okuyunca, Fransa'da sermaye birikiminin karşılaşlığı engellerin en önemlinden biri gözde çarpmaktadır. Monsieur Jourdain, hayatı boyunca para biriktirmiştir, yani kapitalist sürecin ilk aşamasını geçirmiştir adamken, bütün parasını paye için, unvan için ve siyasi ve toplumsal olarak nitelendirilebileceğimiz atılı yarımamlarda çarçur etmeyecektir, bunu

yaparken de rezil olmaktadır. Söz konusu olan abartılı bir toplumsal hiciev olsa bile, gerçekten de 17. ve 18. yüzyılların burjuvazisi sıklıkla bu tür davranışları sergilemektedir. Diğer bir deyişle bu dönemdeki burjuvazinin derdinin gayet bilinçli bir şekilde -Marx'ın tanımına uygun bir şekilde- yatırım yapmak değildi. Parayı sermayeye, sermayeyi üretmeye, üretimi kâra, kâri da yeni sermayeye dönüştürmeye fikri henüz baskın değildi. Asıl dürtü, asıl amaç, sisteme uyum gösternmek, sistemin değerli ve meşru kuldigi davranışta bulunmak; oysa 19. yüzyıl öncesi Fransız sistemi büyük ölçüde Osmanlı sistemi gibi fiskalizm, gelenekçilik ve iaşeciliğe dayanmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'nın ekonomisine baktığımızda pek tabii ki bir gelişme görmek mümkündür. Müstemlekelerden gelen mallar, artan tüketim, artan üretim... Ama bütün bunlar aslında son derecede katı ve gelenekçi bir sistem içinde oluşmaktadır. XIV. Louis'un meşhur bakan Colbert'in ticaret ve sanayide nerdeyse bir tür devrim gerçekleştirildiği düşünültür. Bunda bir doğruluk payı varsa da, getirdiği sistemden gelenekçi hanantlığını da unutmamak gereklidir. Languedoc'ta üretilen kumaş 400' den fazla maddelik bir nizamnameye uymak zorundadır; aynı kumaşı Marsilya'dan Paris'e kadar taşımak ise birkaç iç gümrukten geçmemi ve resim ödemeni gerektirmektedir. Başka bir deyişle gerçek manada kapitalizme engel oluşturacak her şey mevcut gibi gözükmektedir. Peki neden? Çünkü devlet ekonomi üzerinde kontrol kurmak istiyor; devlet fiskalist, devlet asılnda Osmanlı Devleti'ne büyük ölçüde benzemektedir...

Varmak istediğim nokta şu: Aslında Osmanlı'da gördüğümüz iaşecilik, vergicilik gibi politikalardır asında nerdeyse her prekapitalist devlet sisteminde devlet-ekonomi ilişkilerini belirlemiştir. Bunu bir bakma Roma İmparatorluğu, Habsburg İspanyası, erken modern Fransa ile Osmanlı Devleti arasında ortak bir payda olarak da görmek mümkündür. Filvali Fransa ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir fark olduğunu da göz ardı etmemek gerekdir. O da Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk olduğu kadar Osmanlı Devleti, Mehmet Bey'in de çok güzel gösterdiği gibi, cihanşümlü diyebleceğimiz türden bir ıktisadi alan üzerinde yayılmaktadır ki bu da onu Avrupa'daki akranlarından çok farklı kılmaktadır. Avrupa'da alan

olarak çok daha sıkışmış ve dolayısıyla yeni kaynak üretebilmek için devamlı bir şekilde aşama kaydetmek zorunda kalan ekonomiler söz konusudur. Bunun belki de en belirgin işaretti Merkantilizm yoluyla çok daha saldırgan bir dış ticaret politikasının güdüldürüyor olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu tür bir politika gütmüyor, zira bir mana ifade etmiyor. Her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret hacmi gayet düşüktür. Murat Çizakça'nın biraz önce sorduğu soruya hatırlatalım: "Romallara sormak lâzım, onların dış ticareti kimle?" Aynı şey Osmanlılar için de geçerli, zira geniş kapsamlı bir İmparatorluğun tabiatından menkul bir tür kendine yeterlik ve kapanna onlarda da mevcut. Dolayısıyla Osmanlıların bu denli geniş ve farklılaşmış bir ticaret alanına sahipken çok daha zahmetli ve riskli bir dış ticarete yönelmelerinden daha tabii bir şey olamaz. Tabii olmayan, aslında Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren ve özellikle 19. yüzyılda olan gelişmelerdir. Daha 15. yüzyıldan itibaren Felemenk gibi yerlerde henüz embryonik bir şekilde gelişen kapitalizmin 18. yüzyıldan itibaren giderek palatalanması ve sunrul da olsa bazı yerlerde bir devlet politikasına dönüşmesi devrim niteliğinde olan ama o derecede de "anormal" saylabilecek gelişmelerdir. Oysa klasik İmparatorluk tipolojisinin belki de son örneğini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun çok daha geleneksel, hatta kimine göre durağan bir şekilde hareket etmesi, bir İmparatorlukta belden o sosyal ve siyasi kaygıların öne çıktığı bir iktisat politikasında diretiyor olması gayet tabiidir.

Pekiye Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerken nedir? Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin aslında 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz dünyasının ortak kaderi olan bir krize girdiğini, giderek değişen ve genişleyen bir dünya ekonomisindeki payının hızla bir şekilde düşüğünü unutmamak gereklidir. Fakat çok daha dar bir çerçeveden, kendi küçük dünyam olarak nitelendirileceğim 18. yüzyıl Fransız ticareti çerçevesinden baktığında, Fransa-Osmanlı ilişkilerinde Fransızlara belirli bir ölçüde bir avantaj sağlayan başlıca iki olgu görebiliyorum. Bunların biri gerçekte ticari ve iktisadi niteliktedir. O da denizcilikte elde edilen avantaj, yanı üretimin dışında malların taşınmasından elde edilen hizmet gelirlerinin temsil ettiği büyük

katkıdır. Zira aslında ticaret dengesinde Fransa 18. yüzyıl boyunca açık vermektedir. Ticaret açık veriyor ama, çok hoş bir makale-rinde Charles Carrière ile Marcel Courdurié'nin anlattıkları gibi, Marsilya sattığından daha fazlasını alarak zenginleşiyor. Nasıl mı? Esas itibarıyle görünmezler kaleminden, yani denizcilik, taşımacılık, hatta sigorta gibi kalemlerden elde edilen girdiler sayesinde ticaret dengesindeki eksisi, ödemeler dengesinde bir artıya dönüştürmektedir. İlkinci nokta ise siyasi niteliktedir. Yüzyıl boyunca Fransız tüccarnın düştükleri durumun, yani Pazar üzerinde herhangi bir hakimiyet kuramayıp edilgenleşmelerinin önüne geçmeleri, büyük ölçüde kullandıkları siyasi nüfuz sayesinde mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl sonundan itibaren giderek belirlenleşen ve artan siyasi ve diplomatik zaafı sayesinde Fransız diplomasisinin ticarete siyasi yoldan müdaхale etmeye başarabilecektir. Bunun belki de en açıkörneği 1740'da Fransa ya verilen ahidname veya kapitülasyondur. 1739 Belgrad Antlaşması'nda Fransa'nın arzulanan destegünün bir tür mülkâfatı olarak görülen bu ahidname, Fransızlara iktisadi olarak elde edemedikleri bir üstünlüğü siyasi olarak, iştirak Osmanlı Devleti'nin eliyle, elde etmeyi başarmalarının başlangıcı sayılmalıdır.

Lafi daha fazla uzatmak istemem. Sözlerimi bitirirken bir kez daha altını çizmek isterim ki, Mehmet Genç'in seneler boyu ak- tardıklarının ne denli önemli olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekdir. Bu bulguların bazlarını sorgularken, ortaya koyduğu modelin aslında teori ile pratik arasında bir yerde durduğunu, bazı açılarından çok daha evrensel bir modelle bütüyük ölçüde örtüştüğünü söylemen bu birikimin yeni açımlımlara imkân verdigini göstermektedir. Retorik bir söyleme dayanıyor da olsa bu model bize Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl işlediğini, ilişkisinden nasıl baktığımız, Osmanlı İktisat zihniyet ve politikasının ne olduğunu anlatmakta son derecede başarılıdır. Ancak bu biraz Osmanlı merkeziyetçiliği meselenine benzermektedir. Bazen öğrencilerime şaka yolu söylediğim gibi, Osmanlı İmparatorluğu gayet merkeziyetçiydi, ama bu genellikle merkeze sınırlıydı; merkezde başarılı bir şekilde merkeziyetçiydi. Merkezden uzaklaşınca o merkeziyetçilik kağıt üzerinde kalyor, re-

OSMANLI'DA PROVİZYONİZMİN UYGULAMA ALANLARINA BİR ÖRNEK: İSTANBUL'UN ET İASESİ

Antony GREENWOOD*

torikte kalyordu. İktisadi politikalарının da ana çizgilerini anladıktan ve ortaya koyduktan, sistemin ilkeлерini kavradıktan sonra -ki bunu büyük ölçüde Mehmet Genç'e borçluyuz- geriye uygulamalardaki çeşitliliği, sapmaları, sorunları, tıkanmaları, alternatifleri anlamak caliyor. Bu anlamda sözlerimi bir çağrıyla bitirmek istiyorum. İktisat tarihçilerine çok ihtiyac var. Gerçek iktisat tarıhcilerine. Yani benim gibi tarihçi olup da iktisada sonradan bulaşanlara değil. Mehmet Bey'in açtığı yoldan ilerleyebilecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Tanzimat öncesi karmaşık iktisadi yapısını sabırla ortaya çıkarmaya hazır olan iktisat tarıhcilerine.

Son olarak, gerçek bir iktisat tarihçisi olmadığından rakamları ancak çok daha lüzumsuz amaçlarla kullanabilen biri olarak Mehmet Genç'e olan saygı ve sevgimin bir ifadesi olarak, ve bende bilimsel birikimi kadar hayranlık uyandıran mizah anlayışına signarak şu anda düşürdüğüm ve Hicri takvime göre hangi yılda olduğumuzu ezberlebildiğimden (çok daha kolay olan) Miladî tarihe göre düzenlediğim küçük bir tarihi kendisine takdim etmek isterim.

Çok teşekkür ederim.

مُوَكَّنْ چىقىدى بىر خانى تارىخىنى اپتىدى اعلام
پىزىز كەچ مەممەدە احترامى اپتىڭ نەما
كىنگە دادھەم سەنە ٢٠٠٥
Bugün çıktı bir hain tarihini etdi iläm

Primiz Genc Mehmed'e ihtiرامı etdi tamam
Ketebehu Edhem sene 2005

Bu konferansın çalışmalarını kendilerine adadığımız, Osmanlı tarihine önemli katkıları olan dört kişisinin kişisi benim akademik hayatımda bizzat çok önemli olmuştur. Oncelikle Hallâ İnalçık benim tez hocam olması hasebiyle en başta geliyor. Bir tarihçi olarak formasyonumu ona borçluyum. Mehmet Genç'in ise tez araştırmalarını yaparken özel bir yeri oldu. Tabii bizim neslimizin Osmanlı iktisadı hakkındaçlı çalışmalarında onun etkisi çok görülüyor.

Mehmet Bey'in düşüncesi son yirmi, otuz yıldır Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına damgasını vurmuştur ve hatta klasikleşmiştir. Artık öğrencilerimiz bile imtihanlarında Osmanlı'nnn iktisadi düşüncesinin üç temel tasından söz ediyorlar.

Diğer meslektaşlarım Mehmet Bey'in iktisat düşüncesini analiz etmek ve onun Osmanlı iktisat tarihi için önemini anlatmay çalışmaları/çalışacaklar. Muhtemelen düşünelerimin nasıl daha öteye götürüleceğini tartışacaklar.

* Dr. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul